

ROSSELIJEV ČEMPRES?

Venko Gugić

Hvar, osim žarkog sunca i plavog mora, ima još i bezbrojne povijesne privlačnosti.¹⁾ U njegove prirodne ljepote spada i čempres u vrtu Franjevačkog samostana. Kao raritet naše flore pod zaštitom je Komisije za zaštitu spomenika kulture NO općine Hvar.²⁾ Možemo reći da je on danas sinonim za Hvar kao što je i arena za Pulu.

Uz ime Mattea Rossellija (1578–1650), slikara firentinske škole, vezano je i postojanje ovog naročito intresantnog čempresa u malom vrtu samostana, pred njegovim južnim pročeljem. Prema predaji čempres je zasadio Matteo Rosselli dok je boravio na Hvaru.³⁾

U prosincu 1938. pokušao je A. Balogh pjesnički prikazati čempres »Što stoljeća pet već broji«. Pjesma nosi naslov »Čempresova povijest«. Čuva se u rukopisu u atriju čempresa i »Zadnje večere« iako tu ne spada, jer nema nikakve umjetničke vrijednosti.

Pjesnički je opisao čempres, u stilu starca Milovana, don Juraj Dulčić, hvarski kulturni radnik.⁴⁾ Koliko nam je poznato o čempresu još su pisali: fr. V. Brusić,⁵⁾ S. Banović⁶⁾ i ing. Dušan Jedlovski.⁷⁾

Citajući sve ovo o hvarskom čempresu i promatrajući njegove neobične oblike znatizelja nas je povela u samostanski arhiv da nađemo njegov rodni list. I čini se da smo ga našli u IX knjizi ekonomije.⁸⁾

* * *

Samostan je okružen visokim zidom čiji su temelji na morskim hridinama. Svakako ovaj visoki zid oko samostanskoga vrta sagrađen je prije 1637, jer u samostanskim računima, iz ove godine, piše na folju 28.: 10 dto (dicembre) pp conzar le porte in horto L 3.16. Kako se vidi ne radi se o jednim vratima, nego o više vratiju, a to su troja vrata koja se i danas nalaze na zidovima samostanskoga vrta.⁹⁾

Istočno krilo samostana dijeli vrt na dva dijela: istočni i zapadni. Prvi je bio pod lozom (vitis vinifera), a drugi je bio urešen voćkama i povrćem.¹⁰) Vrt i samostan dobili su svoj konačni izgled u prvoj polovici XVII vijeka. Ovo nam svjedoči IX knjiga samostanske ekonomije u kojoj stoji da je samostan isplatio braći Bariši i Zvanu (Ivanu) Pavlović od siječnja do lipnja 1635. godine 466 lira za kamenje.¹¹) U ovo vrijeme podignuto je zapadno krilo samostana; tj. zatvoren je pogled s tarace klaustera na gradsku luku.¹²) Radove je izveo starješina samostana fr. Antun Lukanić, Hvaranin,¹³) koji je bio u dva navrata provincijal Franjevačke provincije sv. Jerolima u Dalmaciji 1606–1609. i 1632–1635. godine.¹⁴) Sve ove radove diktirale su školske prilike i Hvara i samostana, jer Venecija za vrijeme svoga gospodstva nad Dalmacijom nije otvorila ni jedne javne škole. Biskupi su mogli otvoriti kakvu školu ili sjemenište, dakako o svom trošku.¹⁵) I hvarski su franjevci u samostanu otvorili svoju školu. Radi potrebe škole, koju su posjećivali i daci iz grada, postavili su na istočnom krilu samostana veliki sat sa velikim kamenim bročanicom, koji je odmah upadao u oči čim se je došlo u klaustar.¹⁶) On je dacima pokazivao tačan sat. Bilo je đaka koji su i stalno stanovali u samostanu iako se nisu mislili posvetiti redovničkom pozivu, jer Zvane Duboković 25. I 1697. plaća dvomjesečne troškove za školovanje svoga sina.¹⁷) I sama velika samostanska biblioteka jasni je dokaz školske djelatnosti hvarskih franjevaca ovoga doba.

Samostan je dobio svoj konačni arhitektonski izgled, koji je opet kroz vjekove doživljavao svoje nužne izmjene. Ove je proživljavao i početkom XIX vijeka.¹⁸) Najnovije izmjene nas ovdje ne interesiraju, jer tražimo čempresov rodni list.

Pošto je samostan bio konačno ureden, trebalo je urediti i njegovo intimno dvorište koje će biti tokom ljeta puno ugodne sjene, a zimi toploga sunca. I ovo je uređeno iznad dva »viseća vrta« u obliku pravokutnika čija je veličina 30×10 m. Istočnu polovicu zaprema zdenac novijega datuma i park. Na zapadnoj polovici, odmah na početku, s južne strane, diže se famozni čempres. Nije ga posadila ljudska ruka, on je samonikao.

Samostan i vrt nalaze se na blagoj kosini koja se spušta k moru. Sve je na morskim hridinama i radi ovoga zemlja je u vrtu jako siromašna; ona je donesena i ovdje nasuta. Pogotovo je nasuta u dvorištu, koje se ponosi s izvanrednim čempresom, koji nije izniknuo zajedno s dvorištem, jer je prije njega u ovom dvorištu bila loza. Ona je samostanskim stanovnicima ljeti davala obilno hlada i slatkoga grožđa, a zimi je bilo opet puno ugodna sunca.

Odmah, u početku, ovo intimno dvorište bilo je razdijeljeno, radi estetike, na 14 manjih pravokutnika različite veličine s kamenim pločama kvadratnog oblika. Polja ovih pravokutnika bila

su posuta morskim žalom da sačuva ono malo zemlje. Sav ovaj rad izvršen je 30. X 1639. Ove godine zapadni dio dvorišta razdijeljen je na 14 pravokutnika sa 200 kamenih ploča koje su tu još i danas.¹⁹⁾

Na ovako uređenom dvorištu posadene su loze i radi slatkoga ploda i radi drage ljetne sjene. Stanovnici ove čarobne oaze donijeli su lozu u svojim dušama. Uživali su u njezinom plodu i hladu u rodnim mjestima otoka Hvara, Brača, Visa, Korčule i Krka.²⁰⁾ Htjeli su je imati i sada opet u svom novom domu. I zasadili su je. Kad je počela rasti, stavili su stupove od kamena da podignu odrinu, baras. Za stupove su platili 18 lira 22. II 1642. godine.²¹⁾ Od ovih stupova još su u životu 3, a gdje su bili ostali, jasno se vidi. Dakle, u ovo vrijeme još nije bilo čempresa. Da je ovdje bila loza, dokazuje i jedan stari čokot koji svake godine baci svoju mladicu. Nažalost ne može se razviti, jer je krše ruke turista kojima nije poznata njezina povijesna vrijednost.

Koliko je živjela ova loza u ovom intimnom dvorištu? Jesu li je uništile bolesti koje napadaju na vinograde: peronospora (plasmopara viticola), filoksera (phylloxera vastatrix), lug (uncinula necatrix), ili je lozu iz ovog dvorišta maknuo čempres?

Svakako loza je u ovom dvorištu proživjela svoj vijek i bogato je nagrađivala slatkim plodom i ugodnim hladom kroz desetljeća svoje skrbnike. Nije ju uništila bolest nego škrtta zemlja u kojoj je morala rasti. O škrtosti zemlje u vrtu uopće piše u jednom dokumentu fr. Antun iz Hvara 23. I 1786. kao starješina samostana opisujući ekonomsko stanje samostana: »Non aver noi alcuna rendita fuori delle limosine, che ci vengono somministrare da' Fedeli... per esser stati d' ordine del Superior Genle rinunziati tutti li beni stabili, accetuato uno Scoglieto chiamato inanzi Rasohatac, ed ora Gerolim graziatoci da questa Mag.ca Com'ta l'anno 1497. Abbiamo un orto formato colla industria de' Religiosi sopra li duro macigno, parte del quale è ocupato da alcuni Arbori di Mandorle«.²²⁾ Ovaj smo dokument iznijeli da još bolje potvrdimo škrtost terena koja je u dvorištu gdje je bila loza prije čempresa i kao dokaz da je lozu uništio škrti teren i da u ovo vrijeme još čempresa nije bilo. Vjerojatno se je čempres pojavio kao samonikao dok je još ovdje bila loza. Rastao je polako, jer mu je loza oduzimala i zrak i sunce. Njegove žile nisu mogle prodirjeti u dubinu radi tvrdoga morskog kamena. Polako su se širile u širinu tražeći i vlage i hrane. I naš je čempres ostao nezapažen. Ne spominje ga »Flora Croatica«,²³⁾ ni »Prirodni zemljopis Hrvatske«,²⁴⁾ ni »Iz bilinskoga svijeta«.²⁵⁾ Ova su djela štampana od 1869–1889. godine.

Autori »Flora Croatica« opisuju dvije vrste čempresa na str. 1039: Cupressus sempervivens i Cupressus horisontalis. Po naslovu djela vidi se da su obišli sve hrvatske krajeve. A zar možemo zaključiti da do Hvara nisu došli i da nisu vidjeli famozni »stoljetni« hvarski čempres? Kišpatić opisuje hvarski ružmarin. Po-

svetio mu je i dosta prostora. Možemo li reći da nije vidio ovaj hvarski čempres koji je »zasadio« Rosselli? Je li mogao izbjeći i Vjekoslavu Klaiću?

Sva nam ova pitanja govore da je u ovo vrijeme hvarski čempres bio neugledan, maleni i mlad, da je sličio mnogim horizontalnim čempresima kojih ima na Hvaru baš puno. Jedan mu je dosta sličan na Putu od Križa, dok se drugi njegov brat nalazi uz crkvu u Malom Grablju, u selu otoka Hvara, u kojem danas živi samo jedna obitelj. Stanovnici ovoga sela, koje leži u jednom vrlo zanimljivom kanjonu, nastalo u dalekoj prošlosti uslijed jedne strahovite erozije i podivljalih voda, sagradili su svoje kuće na zalu ubave Milne.

Kad se pojavio naš čempres?

Pošto ga ne spominje u svom dokumentu fr. Antun iz Hvara 1786. godine, mislimo da se je on mogao pojaviti koncem XVIII ili početkom XIX vijeka. Redovnici su ga pustili da raste, da se bori za malo zraka i za malo sunca kako zna i može. Prema ovome zaključuje prof. V. Vouk, naš eminentni botaničar, da ima najviše 150 godina. Ovo svoje mišljenje rekao je pred starješinom samostana, botaničarom prof. fr. Vlatkom Bučićem kad su zajedno promatrali ovaj svjetski čempres. Rekli smo svjetski, jer su ga fotokamere ponijele na sve kontinente.

Hvarski čempres ušao je u svjetske albume zbog svoje velike i guste krošnje i zbog svojih horizontalnih grana koje su upadno plosnate i koje se prema vrhu sve više zaokružuju stvarajući tako jednu veliku, zelenu i živu kupolu. Nije ga zasadio Rosselli; niti broji »pet stotina ljeta«, već je to naš horizontalni čempres, koji se je davno udomaćio uzduž naše jadranske obale kao i njegov rođak — vertikalni čempres. Sve ove naše čemprese opjevao je Tin Ujević u pjesmi »Mrki čempresi«. ²⁶⁾

U samostanskom arhivu, koji smo pažljivo prolistali, našli smo dva dokumenta koji se direktno odnose na čempres. Dokument iz 1889. spominje ga indirektno. ²⁷⁾ Te godine provincijal Provincije sv. Jerolima u Dalmaciji fr. Serafin Ivasović, pod čiju je jurisdikciju spadao hvarski franjevački samostan, uputio je iz Zadra molbu u Vatikan, na S. Congregatio Episcoporum et Regularium, da se blagovaonica, u kojoj se čuva Rossellijeva »Zadnja večera«, oslobodi zakona klauzure. Pod ovim zakonom bili su vrt i intimno dvorište u kojem raste famozni čempres. Da je ovo tako, dokazuje nam i jedan dokument iz 1786. u kojemu čitamo: »Tutto è nei recinti dalle mura della Clausura«. ²⁸⁾ Znači: sve što je unutar zidina jest pod zakonom klauzure. Tako je moralo i biti. ²⁹⁾ Prema ovome ni »Zadnja večera«, ni čempres nisu bili pristupačni ženskom svijetu. Amo su mogle samo žene šefova država sa svojom pratnjom. ³⁰⁾

Pri koncu XIX vijeka počeo se je razvijati turizam i u našim stranama. Uslijed ovoga Hvar je brzo dobio karakter hrvatske Madeire, pa je zato trebalo osloboditi »Zadnju večeru« zakona klauzure, a s njom i čempres, koji je brzo našao svoje mjesto u svjetskim albumima.

Vatikan je pozitivno odgovorio preko hvarskoga biskupa fr. Fulgencija Careva, koji je 10. lipnja 1889. promulgirao ovaj Papin reskript.³¹⁾

U vezi s ovim zatvorena su vrata, koja su vodila iz klaustara u samostan. Ova vrata su vijerno služila 428 godina. Sačuvao se je njihov trag. Emblem koji je uklesan na gornjem pragu u medaljonu sa slovima IHS — Jesus Christus Salvator — dokazuje nam da su tu od početka samostana.³²⁾ Ova su vrata zatvorena, jer su vodila direktno u samostan. Do njih su otvorena nova vrata koja sada vode u samostansku pinakoteku i samostanski mali vrt u kojem je čempres. Otvorena su i nova vrata koja vode u samostan.³³⁾

U dokumentu iz 1894. jasno se govori o čempresu. Ovdje čitamo: »Una meraviglia bontanica esiste nell'orto dei PP. Francescani della città di Lesina degna di essere conservata e protetta e che trovasi annotata in tutte le gvide della Dalmazia.

Un cipresso secolare, con particolar cura coltivato sempre dai religiosi che, anzicchè crescere in alto come gli altri cipressi, protendosi orizzontalmente in maniera che oggi misura 60 m. di circonferenza coi suoi rami prostratti, talchè i religiosi l'hanno fin qui sorretti perchè non cadano a terra alla meglio con legni foresti, non essendo in grado di spendere per erigere delle decenti colonne onde renderlo vide più elegante e meraviglioso... Il nostro secolare cipresso, trovandosi fra le grotte e terreno sassoso, per corservarsi la vita s'è procurato da per sè un alimento che nessun gli offriva...«³⁴⁾

Ovo je jedini arhivski dokumenat koji nam govori o čempresu.

1889. oslobođeni su dakle zakona klauzure »Zadnja večera« i čempres. Tada su oni zajedno počeli pisati kulturnu povijest grada Hvara, i pišu je već 72 godine. Kroz ovo vrijeme oni su ispisali devet velikih voluma. Deseti sada pišu. I oni su doživjeli mnoga kulturna zbivanja svoga grada, koja su zapisana samo u ovoj kronici.

- 1) Popis spomenika otoka Hvara, Split 1958.
- 2) Ibid., str. 44.
- 3) Jedlovski ing. D., Interesantan primjerak čempresa na Hvaru, Šumarski list (Zagreb), 78/1954, br. 4, str. 193-198.
- 4) D(ulčić) D. J., Starodrevan čempres, Gospa Sinjska (Sinj), X/1931, br. 10, str. 215.
- 5) Brusić Fr. V., Samostan Majke Božje na Hvaru, Hrvatska straža (Zagreb), VI/1934, br. 247, str. 7.
- 6) Banović S., Čempres u dvorištu franjevačkog manastira, Priroda (Zagreb), XXX/1941, br. 3, str. 88-89.
- 7) Jedlovski ing. D., o. c.
- 8) Arhiv samostana 1635.
- 9) Ibid. 1637.
- 10) Brusić Fr. V., o. c.
- 11) Arhiv samostana 1635, fol. 4, 6, 9, 25, 11.
- 12) Ibid. fol. 51.
- 13) Ibid. fol. 33.
- 14) Schematismus Provinciae Franciscanae Sancti Hieronymi in Dalmatia et Histria, Romae 1959, p. 26.
- 15) Šišić F., Neke stranice iz novije naše historije (1797-1814), Hrvatsko kolo (Zagreb), V/1909, str. 203.
- 16) Arhiv samostana 1638, fol. 29 i 33.
- 17) Ibid. 1697, fol. 48.
- 18) Ibid. 1832.
- 19) Ibid. 1639.
- 20) Liber Missarum 1670.
- 21) Arhiv samostana 1642.
- 22) Ibid. 1786.
- 23) Schlosser-Vukotinović, Flora Croatica, Zagabriae 1869, str. 1039.
- 24) Klaić V., Prirodni zemljopis Hrvatske, Zagreb 1878.
- 25) Kišpatić M., Iz bilinskog svijeta, Zagreb 1889. U III knjizi nadugo opisuje hvarski ružmarin, ali nema ni riječi o hvarskom famoznom čempresu.
- 26) Ujević T., Žedni kamen na studencu, Zagreb 1954, str. 96-97.
- 27) Arhiv samostana 1889.
- 28) Ibid. 1786.
- 29) Can. 597. paragraf 2.
- 30) Can. 598. paragraf 2.
- 31) Arhiv samostana 1889.
- 32) Gemelli-Binički, Franjevački duh, Sarajevo 1935, str. 87.
- 33) Arhiv samostana 1889.
- 34) Ibid. 1894.